

תוכן העניינים

ט	תודות
1	מבוא
3	א. מדינאי ומחזאי?
13	ב. 'מנדרגולה' וחידושה של 'הקומדיה החדשה'
13	ההומניזם והקומדיה הלמדנית
27	'מנדרגולה' ועקרונות לכתיבה דרמטית שנוסחו בעת העתיקה
42	'מנדרגולה' ומאגר דמויות הטיפוס של 'הקומדיה החדשה'
48	ג. חדשנותה של 'מנדרגולה'
48	חידושו של מקיאווולי במודל הקומדיה הקלסית
	ניצולה החתרני של 'מנדרגולה' את מוסכמות תאטרון
61	ימיה הביניים
66	ד. האדם התועלתן: תמונת עולמה של 'מנדרגולה'
66	סאטירה מקומית או יצירה אוניברסלית על-זמנית?
69	תועלתנות האדם בהגותו של מקיאווולי וב'מנדרגולה'
75	ה. מקיאווולי והכישרון להסתגל לתהפוכות העתים
75	הקיבעון האנושי וגמישותם של יחידי הסגולה

78	ההסתגלות לתכתיביה של פורטונה ב'מנדרגולה'
91	הסתגלותו של מקיאולי לגחמותיה של פורטונה
101	מנדרגולה
205	מקורות וקיצוריהם
212	קריאה מומלצת

א. מדינאי ומחזאי?

נסו לדלות מזכרוניכם פוליטיקאי בן־זמננו שכונן לעצמו תדמית של איש ספר; פוליטיקאי שאינו רק מתהדר בתדמית כזו, אלא קורא ספרים בפועל ואף יורד לעומק הנקרא; ואינו רק קורא, אלא גם כותב; ואינו רק כותב, אלא כותב היטב, בלי לפרנס שכיר עט משכתב, ומפליא להפיק פרוזה ושירה ופרוזה שכולה שירה, וכתבי הגות ויצירות אמנות והגות שהיא אמנות; ותנוכתו האמנותית נעה בקלילות בין השירה, הסיפורת והדרמה; וכתבי העיון והבדיון שלו גם יחד מזדקרים כאבני דרך בתולדות התרבות המערבית, ונחשבים ליצירות מופת של נפש מקורית המשלבות יחדיו מעוף ומציאות ארצית. ובכן, אם הצלחתם לדלות פוליטיקאי עכשווי שכזה, בדקו שמא בלהט החיפוש סטיתם מן הזיכרון אל הדמיון, כי איש העונה גם על מחצית מאמות המידה האמורות חי ופעל באיטליה הרנסנסית בלבד: ניקולו מקיאווולי מפירנצה (1469–1527), איש הרנסנס האולטימטיבי; מדינאי, משורר, היסטוריון, מחזאי, מתרגם, פילוסוף, תאורטיקן צבאי ומצביא בפועל – או, לשם קיצור ולמען הפשטות, 'האיש שייתכן כי לא היטיב לצייר'.

בני משפחת מקיאווולי, הגם שלא השתייכו למעמד העליון, נהנו מעושר יחסי ובלטו בזירה הפוליטית של פירנצה למן המאה השלוש עשרה. בְּרִנְרֵדוֹ מְקִיאוווֹלִי, אביו של ניקולו, היה דווקא מבני הפחות אמידים של המשפחה: הוא התגורר אמנם בבית גדול בקרבת הפונטה וֶקִינֵו¹, והחזיק בבעלותו אי־אלו נכסים – חווה

1 פונטה וקיו (Ponte Vecchio): איטלקית – 'הגשר העתיק'. הנודע מבין הגשרים החוצים את הנהר אָרְנו בפירנצה.

כפרית צנועה, פונדק ואתליז – אך אלה לא הניבו רווח משמעותי. ממש כמו מיודענו הקומי דוטורה ניצ'ה, משלח ידו הרשמי של ברנרדו היה עריכת דין; אלא שלהבדיל מניצ'ה המובטל אך עשיר, הדוטורה ברנרדו נאלץ לטרוח לשם קיום משפחתו – ואף התקשה מאוד למצוא עבודה קבועה ומכניסה, מאחר שלא השתייך לגילדת עורכי הדין.²

העבודה המועטה שאותה הצליח ברנרדו להשיג סיפקה לו כפי הנראה פרנסה דלה ביותר: באחד ממסמכיו הפיננסיים הוא מתאר את עצמו כמי ש'אינו עוסק במשלח יד המניב רווח כלשהו'.³ בעניין זה אף נשתמרה הצהרה נודפת דרמטיזציה עצמית משל ניקולו מקיאווולי עצמו: 'נולדתי עני, ולמדתי להתגבר על קושי ומחסור עוד לפני שלמדתי ליהנות'.⁴

על פי הביוגרף המוערך רוברטו רידולפי, מצבו הכלכלי הבלתי מזהיר של מקיאווולי האב מנע מבנו את החינוך המעולה ביותר שהיה זמין באותם ימים. רידולפי מטעים כי ניקולו הילד לא זכה לפקוד את בתי מדרשם של המורים הפיורנטינים הנודעים ללטינית ויוונית, דוגמת אנג'לו פוליציאנו המהולל; בהגיעו לגיל שבע הוא נשלח ללמוד את יסודות הלטינית אצל 'מורה בשם מתאו', וכשנה מאוחר יותר אצל 'מורה אחר ללטינית, אחד סר בְּטִיסְטָה דֶה פּוֹפִי'.⁵ כפי שניתן להבין מנוסח הציטוטים, הביוגרף מבקש להבליט את אלמוניות המורים האמורים ואת אפסיותם בדברי ימי פירנצה. ואמנם, שמותיהם של השניים שרדו רק בזכות

2 החברות בגילדה נמנעה מברנרדו בשל אי תשלום חובות שירש מאביו ומדודיו.

3 Atkinson, Debts, Dowries, Donkeys, p. 154

4 כך מעיד מקיאווולי במכתב לידידו פרנצ'סקו וְטוֹרִי ב־18 במרץ 1512 (Machiavelli, Lettera a Francesco Vettori, pp. 1098-1099).

5 Ridolfi, Vita di Niccolò Machiavelli, p. 6

יומן ההוצאות של ברנרדו החסכן, והם נזכרים כיום בהקשרים הנוגעים לתלמידים המפורסם, ותו לא.

רידולפי משער כי ניקולו הצעיר רכש את מרבית ידיעותיו וכישוריו בכתיבה, ברטוריקה, בפילוסופיה, בספרות ובהיסטוריה בלימוד עצמי. אביו היה חובב ספרים מושבע, וטיפח בביתו ספרייה מגוונת של כתבים מן העת העתיקה. חלקם של הכתבים נרכש בכסף מלא, וחלקם – בשל מצבו הכלכלי של האב וחסכנותו היתרה – הושג בעסקאות חליפין שונות ואף משונות.⁶ רידולפי טוען שהיה זה דווקא חינוכו העצמי של מקיאווולי שאפשר את התפתחותו לכדי חושב ויוצר חדשן: הלימוד האוטודידקטי הרחיק את הילד מנגעי הלמדנות המתובנת והחקיינית, שאפיינה לא פעם את בתי הספר ההומניסטיים של איטליה הרנסנסית. לימודיו הביתיים של מקיאווולי, כך רידולפי, הם שאפשרו לו לשמר את חופש המחשבה ולפתח ללא הפרעה את סגנון כתיבתו הפשוט אך עצמתי, הארצי אך נשגב.⁷ עם זאת, יש לציין כי עדויותיהם הכתובות של מקיאווולי ואביו בעניינים האמורים, כמו גם מסמכים רלוונטיים אחרים שנשתמרו, נתונים לפרשנות נזילה למדי. לעומת התמונה הרומנטית העולה מן הביוגרפיה הקלאסית של רידולפי, חוקרים עכשוויים נוטים לייחס להצהרות העוני של האב והבן מידה של הפרזה,⁸ ואף סבורים כי מקיאווולי זכה

6 כך, לדוגמה, ב־1475 חיבר ברנרדו מקיאווולי עבור מו"ל פיורנטיני מפתח שמות מקומות למהדורה של 'תולדות רומא' מאת טיטוס ליוויוס, בתמורה לעותק ממהדורה זו. אחת עשרה שנים לאחר מכן, ברנרדו כרך בעור את אותו עותק ממש בתמורה לשלושה בקבוקי יין אדום מתנובת אחוזתו הכפרית.

Ridolfi, *Vita di Niccolò Machiavelli*, pp. 1-4 7

8 כך, למשל, הביוגרף רוס קינג, המטעים כי ברנרדו 'בהחלט לא היה איש עשיר', אך אינו סבור שמשפחת מקיאווולי חיה בעוני. להמחשת דבריו הוא סוקר את נכסיו של האב בפירוט, וכך מצויר בדמיונו

בחינוך שיטתי ומעולה. קוונטין סקינר, לשם המחשה, מציין כי פאולו ססו דה־רונצ'יליונה, מורו ללטינית של ניקולו בן ה־12, 'לימד כמה מן ההומניסטים המזהירים ביותר בדורו'.⁹ סקינר אף משער כי מקיאווולי השלים את חינוכו באוניברסיטה של פירנצה: השערה זו נסמכת על עדותו של הרופא וההיסטוריון פאולו ג'וביו (1483-1552), לפיה מקיאווולי 'קיבל את החלק הטוב ביותר' של הכשרתו הקלסית ממרצ'לו אַדריאָני, מרצה באוניברסיטה של פירנצה ולימים ראש הלשכה הראשונה של ממשלה.¹⁰

כמעט דבר אינו ידוע על חייו הציבוריים של מקיאווולי עד הגיעו לגיל עשרים ותשע, עת נבחר לכהן כראש הלשכה השנייה של פירנצה. גיל זה נחשב באותם ימים צעיר לכהונה במשרה פוליטית ב־רפובליקה: לשם המחשה, בגיל זה ממש ניתן היה להצביע לראשונה בבחירות למועצת העם הגדולה. נראה לפיכך שהייתה זו משרתו הראשונה של מקיאווולי בממשל פירנצה. התפקיד לא היה מן הבולטים או המשפיעים ביותר בממשל, ונגע בעיקר בענייני אדמיניסטרציה פנימית ופיקוח על קשריה של

של הקורא תמונה של שפע יחסי. עם זאת, קינג גם מפגין מודעות לקשייה הכלכליים של משפחת מקיאווולי: ברור למדי שברנרדו לא הפיק רווחים מעבודתו ומרכושו, ויומן הוצאותיו חושף דיוקן של איש שהסכנות היא שגרת חייו (King, Machiavelli, pp. 2-12). על פי מיילס אונגר, ברנרדו ומשפחתו לא חוו מעולם מחסור קריטי או רעב, אלא חיו באופן מתמיד על סף העוני. אונגר תולה את מצבה הכלכלי הגבולי של המשפחה בתחביביו האינטלקטואליים של האב: זה הרבה לקרוא ולשוחח עם חברים מלומדים, והשקיע בפרנסת משפחתו רק את הזמן המינימלי הדרוש בכדי לקיימה (Unger, Machiavelli, pp. 13-37). לרעה דומה בסוגיה זו, ראו Capponi, *An Unlikely Prince*, pp. 15-32.

9 סקינר, מקיאווולי, עמ' 11.

10 שם, עמ' 12.

העיר עם טריטוריות הכפופות לה. אך סמכויותיו של מקיאווולי הורחבו בתוך זמן קצר: כחודש לאחר מינויו הראשון הוא הוסמך גם לתפקיד מזכיר 'לשכת העשרה לענייני חירות ושלום' – גוף שהופקד בין השאר על ההתקשרות עם שגרירי פירנצה ברחבי איטליה ובאירופה. אופקיו הגאוגרפיים של ניקולו הצעיר החלו לפיכך להתרחב. לעתים הוא אף שוגר בכבודו ובעצמו כשליח דיפלומטי לחצרות שליטים באיטליה, צרפת וגרמניה. שליחויות אלה אפשרו לו להתוודע לתרבויות ולאופני שלטון שונים מאלה שהכיר. המסעות והמפגשים האנושיים גירו את מחשבתו, והתובנות שהפיק מהם הבשילו בהמשך ואוחדו לתאוריות המדיניות המהפכניות המנוסחות ב'נסיך' וב'דיונים'.

מעניין להיווכח כי רשמי מסעותיו של מקיאווולי ניכרים בעיקר בכתביו התאורטיים, ופחות ביצירותיו הבדיוניות. עלילותיהן של המוצלחות מביין יצירות אלה – כלומר אלה של הקומדיות 'מנדרגולה' ו'קליציה', של הנובלה 'בלפגור' ושל הפואמה (הבלתי גמורה) 'החמור' – מתרחשות בעיקרן בפירנצה. יתר על כן, כפי שמעיר החוקר והמתרגם ג'יי אר הייל, תיאוריו של מקיאווולי במכלול כתביו את אנשי ומנהגי ארצות הנכר אינם חדי הבחנה, מקוריים ושופעי תובנות כתיאוריו את בני פירנצה ואורחותיהם.¹¹ אמנם, האדם הוא אדם כאשר הוא, וטבעו הבסיסי אינו כפוף למשתנים גאוגרפיים; אך נראה שמקיאווולי היטיב לתאר טבע אוניברסלי זה דווקא על רקע המנהגים, השפה והטיפוסים המקומיים שאותם הוא הכיר.

תפקיד ראש הלשכה השנייה של פירנצה הצריך כישורים בתחומי התאוריה והמעשה גם יחד, וכמו נתפר למידותיו של איש־הרנסנס המתפתח. במסגרת תפקיד זה הופקד מקיאווולי על

תרגום החלטותיו המנהליות של הממשל למדיניות בפועל, ובתוך זמן קצר עשה לעצמו שם של איש ארגון מזהיר ומנתח מבריק של אירועי ההווה. לענייננו הצר, משמעותי במיוחד היה הפן ה'ספרותי' של שני תפקידיו המדיניים: שגרת עבודתו בלשכה השנייה כללה בעיקר כתיבת דוחות, צווים והנחיות שנשלחו לזרועות הממשל ברחבי הרפובליקה; פעילותו הסדירה כמזכיר לשכת העשרה הייתה אף היא כרוכה בכתיבה אינטנסיבית, וכך גם מסעותיו המדיניים. במהלך מסעות אלה הוא נהג לשגר לפירנצה באופן תדיר איגרות מידע ודיווחים על פגישותיו עם אישים ושליטים. מקיאוולי כתב במהלך שירותו המדיני כמות עצומה של דוחות, איגרות וצווים, ומהדורות מודרניות המאגדות אותם מונות כרכים רבים.¹² כבר במסמכים מוקדמים אלה ניתן להבחין בסגולותיו הבולטות של מקיאוולי הסופר, הזוהרות בחיבוריו המאוחרים והבשלים: כושר הניתוח וראיית המציאות, היכולת להפיק תובנות מעמיקות, והכישרון למסור תובנות אלה בפשטות ובהירות.

התכתובת הרשמית שהפיק ממשלה של פירנצה שונה מהותית מזו שאליה אנו מורגלים במקומותינו כיום, על שפתה היבשושית ומומי סגנונה. בין מזכירי הממשל של הרפובליקה, שהיו אמונים בפועל על חיבור המסמכים, נמנו היסטוריונים, משוררים ומלומדים הבקיאים בתרבויות ושפות העת העתיקה. כולם היו בעלי השכלה הומניסטית רחבה וכישורי כתיבה מפותחים, ובאיגרותיהם שובצו לעתים קרובות מובאות ביוונית ובלטינית. רבים מן הצווים והדוחות שנשתמרו נושאים ערך ספרותי לא מבוטל משל עצמם. למעשה, שתיים מאמות המידה החשובות ביותר לבחירתם של פקידי ממשל בפירנצה הרנסנסית היו רמת ההשכלה וכישורי

12 לפירוט המהדורות ראו, Black, Machiavelli in the Chancery, p. 45, note 3

הכתיבה. רק מועמדים בעלי ידע מוצק ביוונית או בלטינית, בעקרונות הרטוריקה, בהיסטוריה, בפילוסופיה ובמגוון סגנונות הכתיבה של סופרי העת העתיקה, היו בעלי סיכויים להיבחר למשרה ציבורית חשובה. קווינטין סקינר מציין להמחשת העניין את פֶּרְתוֹלוֹמְיָאוּ סְקָלָה ומרצ'לו אדריאני (שכבר נזכר לעיל), שניהם כראשי הלשכה הראשונה של פירנצה בימיו של מקיאווולי. השניים היו אנשי אקדמיה מדופלמים, פרופסורים באוניברסיטה של פירנצה, שהוסיפו לכתוב ספרים ומסות בנושאים אקדמיים-הומניים גם בתקופת כהונתם הציבורית.¹³ אך נראה כי לענייננו אין דוגמה קולעת יותר מזו של אֶלְסַנְדְּרוֹ בְּרַצ'זִי, קודמו של מקיאווולי בתפקיד ראש הלשכה השנייה. ברצ'זי היה משורר מוערך ששלט בסוגות ובסגנונות פואטיים שונים, והותיר אחריו ספרי שירה באיטלקית ובלטינית. בפירנצה הרנסנסית היה זה אך טבעי שמחליפו של ברצ'זי במשרה המנהלית יהיה אף הוא משורר מוכח.¹⁴ לאור האמור עד כה יובן כי משרתו המדינית של מקיאווולי לא פגעה כהוא זה בהתפתחותו ככותב, אלא דווקא סייעה לה: שגרת תפקידיו אילצה אותו לתרגל תדירות סגנונות כתיבה שונים ופניות לנמענים מגוונים, וכך רק הוסיפה ושכללה את יכולותיו כרטוריקן וסופר.

כארבע שנים לאחר כניסתו לזירה הפוליטית, מקיאווולי התמנה לעוזרו של פֶּיֶירוֹ סוֹדְרִינִי, הגוֹנְפֶּלוֹנִיֶּירָה¹⁵ של פירנצה. יחסו המקצועיים ההדוקים עם המנהיג המבוגר אף זיכו אותו בכינוי הבלתי מחמיא 'הסריס של סודריני'.¹⁶ הגוֹנְפֶּלוֹנִיֶּירָה העריך מאוד

13 סקינר, מקיאווולי, עמ' 10.

14 על מקיאווולי המשורר ראו הערה 38 למחזה.

15 ה'גוֹנְפֶּלוֹנִיֶּירָה' (gonfaloniere) היה ראש הרשות המבצעת של פירנצה (במינוחים עכשוויים, 'ראש המדינה' או 'ראש הממשלה').

16 'הסריס של סודריני' (Il mannerino di Soderini): הוראתה של המילה

את איש סודו הצעיר והמבריק, ואפשר לו לממש מספר רעיונות צבאיים שהחלו להבשיל במוחו: מקיאווולי זכה באישורו של סודריני להקמת מיליציה אזרחית המושתתת על בניה של פירנצה, וזאת לאחר מאות שנים שבהן הורכבו צבאות הרפובליקה משכירי חרב בלבד. מקיאווולי ידע היטב – מניסיונו כאיש ממשל, ממסעותיו המדיניים ומעיון בדברי ימי הרומאים – את חסרונותיהם הרבים של צבאות שכירי החרב, והאמין באמונה שלמה ביתרונות צבא האזרחים: ילידי המולדת, אם רק יזכו להכשרה מקצועית, תמורה חומרית וכבוד, ישרתו את המדינה בנאמנות ובנחישות רבות לאין ערוך מאלה של שכיר.

בשנת 1507 הסמיך סודריני את מקיאווולי לבחון את הרעיון באופן מעשי, כלומר להקים מיליציה פירנטינית אזרחית ואף לפקד עליה בפועל. כשנתיים לאחר מכן כבר הפגינה המיליציה את כוחה, כשסייעה לצבא הרפובליקה בכיבוש מחדש של פיזה. עיר הנמל העשירה הייתה כפופה במשך שנים רבות לשלטונה של פירנצה, אך בשנת 1494 מסרה פיירו דה מדיצי' המבוהל לשרל השמיני מלך צרפת.¹⁷ למרות הפצרותיהם של בכירי ממשל, מקיאווולי בן ה-43 התעקש ליטול חלק פעיל במבצע הכיבוש; הוא השיב למפציריו כי עבורו, המתנה סבילה בעורף סופה מלנכוליה שסופה מוות. איש ההלכה והמעשה יצא בראש חייליו לשדה הקרב והנהיג אותם במבצע המוצלח.

אלא שבמבחן המשמעותי הבא שזומן לה, המיליציה האזרחית של מקיאווולי נחלה כישלון גורלי. באוגוסט 1512 התקדם צבא

---

mannerino בשפה האיטלקית היא 'טלה מסורס'. בדיאלקט הפירנטיני המילה ציינה אדם צייתן וחסר רצון משלו, בדומה ל'בובה' בעברית העכשוויות.

17 הדבר אירע בעת מסע הכיבוש של שרל באיטליה, אירוע הנזכר בתמונת הפתיחה של 'מנדרגולה'.

'הברית הקדושה' של האפיפיור יוליוס השני לעבר פירנצה במטרה לכבשה. המיליציה של מקיאווולי התבצרה בפּרְטו, הסמוכה לפירנצה, כשלזכותה עדיפות מספרית משמעותית על פני כוח האויב – צבא חיילים ספרדים ותיקים ולמודי קרבות. הספרדים תקפו את חומת פרטו במטחי תותחים והצליחו לפעור בה פירצה. בכך היה די כדי לחולל בהלה בקרב חייליו של מקיאווולי, שהשליכו את את נשקם ונמלטו מן העיר. כניעת המיליציה האזרחית הותירה את פירנצה ללא הגנה, ושלושה ימים לאחר המפלה נכנס בשעריה על סוסו בטפיפת ניצחון ג'וליאנו דה מדיצ'י, בן בריתו של האפיפיור. כך, בתום שמונה עשרה שנות גלות, שבה משפחת מדיצ'י לפירנצה ובתוך זמן קצר אף כוננה בה מחדש את שלטונה.

שובם של בני המדיצ'י לפירנצה קטע באופן חד ומכאיב את הקריירה הפוליטית של מקיאווולי. כדמות מפתח בממשל הקודם וכאיש סודו של הגונפלוניירה המודח, הוא היה מושא טבעי לחשדם של המושלים החדשים. ואכן, זמן קצר לאחר חילופי השלטון נחתו עליו שלוש מכות קשות במיוחד: בהוראת הסיניוריה¹⁸ הוא שוחרר ממשרתו המדינית, תנועתו הוגבלה למשך שנה לגבולות הרפובליקה, ונאסרה עליו הגישה לפְּלָצוּ דֶּלָה סיניוריה¹⁹ – משכנו של ממשל פירנצה. אולם בכך לא היה די עבור פורטונה: חודשים ספורים מאוחר יותר נאסר מקיאווולי בחשד לשותפות בקשירת קשר נגד השלטון החדש, לאחר ששמו נכלל ברשימה שנמצאה בידי אחד מחברי הקנוניה. באופן אירוני, הוא נכלא באותו המקום ממש שבו נאסר עליו לבקר – הפלצו דלה סיניוריה. בתום תקופת מאסר קצרה שכללה חקירות ועינויים, הוא שוחרר לרגל

18 הסיניוריה (Signoria) הייתה המועצה השלטת של פירנצה.

19 פלצו דלה סיניוריה (Palazzo della Signoria): הארמון הידוע כיום בשם 'פְּלָצוּ וֶקִיו' (Palazzo Vecchio; איטלקית: הארמון הישן).

חנינה כללית שהעניק האפיפיור החדש, לאו העשירי, עם כניסתו לתפקיד. אבל החנינה לא בישרה שיפור כלשהו ביחסם של שליטי פירנצה למקיאולי. וכך, מנודה ומחוסר עבודה, דל בממון ובחזקת חשוד תמידי, הוא החליט לעזוב את העיר ולהתגורר באחוזת משפחתו שבכפר סנט'אנדראָה,²⁰ 'רחוק מכל פני אנוש'.²¹ הכפר הקטנטן מרוחק כאחד עשר קילומטרים מפירנצה, וכיום בהיר ניתן להשקיף ממנו על העיר ולזהות את שני המבנים המושלים בנופה: כיפת הקתדרלה ומגדל הפלצו דלה סיניוריה.

כשהוא מושבת מעשיה פוליטית וחי בצמצום באחוזת הכפרית, גיבורנו פתח בשגרת חיים חדשה שהוקדשה ברובה לעיון וכתיבה. הבטלה הכפויה אפשרה לו להגות בְּרִשְׁמִים ובתוכנות שאותם הוא צבר במהלך חייו האינטנסיביים, לעבדם ולהעלותם על הכתב. כישרונו הפיק בתקופה זו מגוון חסר תקדים של יצירות כתובות: מסות וספרים בענייני תורת המדינה והצבא, פואמות בנושאים שונים, נובלה קצרה, תרגום ועיבוד לקומדיות רומיות, וכמובן הקומדיה המקורית שבמוקד ענייננו, 'מנדרגולה'.

וכאן יוסט המבט מן הגיבור ויפנה אל הגיבורה, הלא היא הקומדיה: אסקור ממרחק את תוויה, אתקרב ואבחן את איבריה, ואנסה לחשוף את מכמניה. בפרק המסיים אשוב אל מקיאולי ואקשור את 'מנדרגולה' לשארית סיפור חייו.

20 שמו המלא של הכפר הוא 'סנט'אנדראה בֶּפְּרוֹקְסִינָה' (Sant'Andrea in Percussina).

21 כך כותב מקיאולי לפרנצ'סקו וטורי ב-29 באפריל 1513.